

Paweł Zakrzewski

DEFINICJA PRZYSŁOWIA W WYBRANYCH OPRACOWANIACH FRANCUSKICH, NIEMIECKICH I POLSKICH ORAZ PRÓBA KONFRONTATYWNEJ ANALIZY PROBLEMU

Z przysłowiami stykamy się właściwie od najmłodszych lat, np. słysząc uzasadnienie jakiegoś sądu – „jak mówi przysłowie...”, czy też stwierdzenie, że coś „jest przysłowiowe” itp. W niniejszym artykule spróbujemy zdefiniować oraz scharakteryzować zjawisko językowe przysłowia. Następnie zajmiemy się zarysem niektórych aspektów normatywnych i socjolingwistycznych. W końcowej części opracowania przedstawimy w skrócie koncepcję i cele analizy porównawczej (konfrontatywnej), by zakończyć je przedstawieniem końcowych wniosków z próby praktycznego zastosowania zaprezentowanej metodologii badawczej.

Ale czym więc jest właściwie przysłowie?

Próba jednoznacznego określenia definicji przysłowia jest, naszym zdaniem, z góry skazana na niepowodzenie. Jak to najczęściej bywa, rozstrzygnięcie czy dana struktura językowa jest, czy też nie jest przysłowiem stanowi częsty przedmiot sporu pomiędzy lingwistami – paremiologami. Jakkolwiek, G. Kleiber zauważa: «Si définir le proverbe est une entreprise difficile, il s'agit néanmoins d'une entreprise qui vaut la peine d'être tentée»¹.

Jakie są zatem cechy przysłowia, co do których nie nasuwają się żadne wątpliwości?

Z. Szmydtowa jest zdania, że przysłowia „szerzą się [...] jak wszelka twórczość ludowa, drogą ustnego przekazu i to właśnie stanowi ich cechę rozpoznawczą. Tak jest niewątpliwie, mimo że nie wszystkie mają jednakowy zasięg i jednakową trwałość”².

¹ G. Kleiber, *Nominales. Essais de sémantique référentielle*, Paris 1994, s. 207.

² Z. Szmydtowa, *Przysłowia i zwroty przysłowiowe u Kochanowskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1954, z. 1, s. 32.

Inną ważną cechą przysłów jest niezmienność formy, bowiem należą one „do grupy najbardziej skostniałych połączeń wyrazowych; charakteryzują się takimi istotnymi cechami strukturalnymi, jak lapidarność i rym oraz alegoryczność i aluzyjność treści. Łatwo też poddają się różnym przeróbkom i modyfikacjom, zwłaszcza wtedy, gdy w grę wchodzi wywołanie efektów żartobliwych i satyrycznych”³.

Za dwoma innymi językoznawcami polskimi, spróbujmy podsumować ewidentne cechy charakterystyczne przysłówia.

A. Bogusławski spostrzega: „Ogólność przysłów zasadza się na tym, o czym one mówią, na tym, że mianowicie mówią o pojęciach”⁴.

Badacz wyodrębnia więc następujące wspólne cechy przysłów: „są to teksty jednozdaniowe, [...] odtwarzane z nastawieniem na odtworzenie nie tylko pewnej treści, ale i ściśle określonej postaci zewnętrznej, nie będące przy tym jednak cytatami czyichś konkretnych wypowiedzi, [...] funkcjonujące jako wielkości samowystarczalne, jeżeli idzie o ich efektywne rozumienie [...]”⁵.

Bogusławski stwierdza też: „Normalne przysłowie metaforyczne jest zwykłym zdaniem, z tematem i treścią odpowiadającymi ogólnym regułom językowym dla wyrażenń składowych, [...] jego struktura logiczna polega przede wszystkim na tym, że orzeka ono coś o pewnym pojęciu (pewnych pojęciach)”⁶.

Konkludując, uczoney zauważa: „Wszystkie mianowicie przysłowia, biorąc za temat pewne pojęcie pojedyncze (choć może się zdarzyć punkt wyjścia w postaci zespołu dwóch lub więcej pojęć) orzekają w ostateczności relacje w odniesieniu nie do jednego, lecz co najmniej dwóch pojęć. [...]”⁷.

Zanim przejdziemy do próby stworzenia bardziej szczegółowej definicji przysłówia, zapoznajmy się z wnioskami W. Miodunki. Językoznawca ten charakteryzuje przysłowie następująco:

Przysłowie to zwykle zdanie (zdania) w pewnym sensie stałe i niezmiennie, mające swoiste znaczenie, którego nie da się do końca wyprowadzić ze znaczenia poszczególnych elementów, a które mówi coś o rzeczywistości w sposób alegoryczny, obrazowy. [...] Przysłowia to zdania w zasadzie niezmiennie i dlatego przechowują się w nich formy i wyrażenia stare, dziś już nieużywane lub niejasne. [...] Różnica między przysłowiami a innymi elementami leksykalnymi języka polega na tym, że elementów leksykalnych się używa, budując z nich wypowiedzi, zaś przysłowia się przytacza, cytuje w wypowiedziach i tekstach, z którymi łączą się one semantycznie. [...]”⁸.

³ St. Bąba, *Parafrazy przysłów w stałej rubryce ilustrowanego Kuriera Polskiego – stare przysłowia po nowemu*, „Poradnik Językowy” 1979, nr 8, s. 387.

⁴ A. Bogusławski, *O podstawach ogólnej charakterystyki przysłów*, „Pamiętnik Literacki” 1976, z. 3, s. 150.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 153–155.

⁷ Tamże, s. 171.

⁸ Wł. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989, s. 81–83.

Co do charakterystyki treści samego przysłowia, warto jeszcze przytoczyć stwierdzenia paremiologa francuskiego, M. C. Méry: „(Les) proverbes [...] sont des vérités quintessenciées. On voit [...] que les proverbes, puisque ce sont des vérités éprouvées tous les jours et à tous les instants de la vie, et exprimées en formules et en sentences, s'allient naturellement avec la morale, et qu'ils en sont les sommaires et les éléments”⁹.

Łatwo jest jednak wykazać że istnieją struktury o całkowicie sprzecznych treściach, np. *Śmiałym szczęście sprzyja* vs *Śmiałków psy gryzą*, więc ich „przekaz moralny” może być dość łatwo poddany w wątpliwość.

Przedstawione próby zdefiniowania przysłowia, tak pod względem treści, jak i formy, nie powinny nas jednak zadowalać, gdyż wymienionymi cechami charakteryzują się także inne skostniałe struktury językowe, jak np. aforyzmy, powiedzenia, maksymy, czy też inne wyrażenia przysłowiowe. (Paremiolodzy francuscy wyszczególniają m. in. struktury takie jak: adage, aphorisme, apophtegme i dicton.).

Spróbujmy zatem wyodrębnić jeszcze inne – zupełnie jednoznaczne cechy przysłowia, choć będziemy napotykać coraz częstsze wątpliwości, co w efekcie będzie oznaczało niemożność sformułowania ostatecznej definicji tego zjawiska językowego, na co w swoich publikacjach zwraca uwagę wielu specjalistów.

„[...] Les recherches parémiologiques n'ont pas réussi jusqu'ici à formuler une définition précise et universellement acceptée du proverbe. [...] La difficulté vient de ce que la plupart du temps, les efforts sont centrés sur une définition descriptive visant en premier lieu [...] le folklore. Or il s'avère que, dans [...] la réalité socio – culturelle, les frontières sont floues et mouvantes”¹⁰.

P. Crépeau za szczególnie dyskusyjne cechy przysłowia uważa jego strukturę, metaforyczność oraz funkcję normatywną.

Ostatecznie więc, kanadyjski lingwista definiuje przysłowie następująco:

Le proverbe est une sentence populaire, [...] on entend habituellement que le proverbe doit être court, laconique, lapidaire et facile à retenir. [...] Certains proverbes sont des énoncés fort complexes, formés de plusieurs propositions. [...] Le lien du proverbe avec le reste du discours n'est ni déductif ni inductif: il ne découle pas de ce qui précède ni n'engendre ce qui suit. Il est strictement d'ordre associatif ou *mémoriel*. C'est l'analogie d'une situation avec une autre, non le déroulement du discours lui – même, qui justifie l'entrée d'un proverbe dans le procès de communication¹¹.

Zapoznajmy się z opinią J. Krzyżanowskiego: „Przysłowie jest zjawiskiem językowym. [...] Zjawisko to [...] ma swą formę i swą treść.

⁹ M. C. Méry, *Histoire générale des proverbes*, t. 1, Paris 1828, s. 2–3.

¹⁰ P. Crépeau, *La définition du proverbe*, Paris 1975, s. 285.

¹¹ Tamże, s. 286.

Forma najpospolitsza przysłowia – nazwijmy je właściwym – jest zdaniem, bądź prostym, bądź złożonym, niekiedy układem paru zdań, od dwu do czterech¹².

W swych dalszych przemyśleniach, uczony wyodrębnia następujące cechy przysłowia: jego treść ma dwa znaczenia (dosłowne i przenośne, z większą rolą znaczenia przenośnego), jest ono obrazowe, ma charakter dydaktyczny, cechuje się małą zmiennością formy oraz jest powszechne i obecne niekiedy przez wiele wieków w różnych językach, nierzadko na odległych od siebie terytoriach.

Inni paremiolodzy francuscy, F. Montreynaud, A. Pierron i F. Suzzoni twierdzą, że przysłowie jest przede wszystkim zjawiskiem językowym, zaś ujmując rzecz dokładniej, jest to zdanie pełne lub eliptyczne.

Cette phrase est assez brève et possède des caractères particuliers, archaïsme, structure régulière. [...] La signification du proverbe est, dans l'ensemble, sans surprise: il s'agit d'une vérité générale [...]. [...] Le proverbe doit être transmis et reçu par une tradition; mais, à la différence de la citation, il n'a pas besoin d'être rapporté à un texte précis. [...] Défini [...] comme un énoncé à *armature symétrique* caractérisée par un système d'oppositions, le proverbe n'est pas encore suffisamment cerné. Reste à décrire exactement son *message de sagesse* [...]. Malgré d'évidentes différences culturelles, tous les proverbes ont en commun un type de contenu. Leurs *assertions* sont *générales ou généralisables*¹³.

Jednakże, można również spotkać przysłowia, które nie mają budowy symetrycznej, np. *Pańskie oko konia tuczy*.

Przeanalizujmy próbę zdefiniowania przysłowia, której dokonało dwoje paremiologów niemieckich, H. i A. Beyer.

Was ist Sprichwort? Die noch heute übliche Bezeichnung leitet sich von *sprechen* her und bedeutet ursprünglich soviel wie *geläufiges, vielgesprochenes Wort*. [...] In der sicher unübersehbaren Literatur gibt es eine Fülle voneinander abweichender Definitionen. Im allgemeinen werden jedoch Satzcharakter, Volkstümlichkeit, Einprägsamkeit, und eine auf verallgemeinerter Erfahrung beruhende, zur praktischen Lebensregel verdichtete Aussage als bestimmend angesehen¹⁴.

Ogólnie uważają więc oni przysłowie za potoczną strukturę o charakterze zdania, łatwą do zapamiętania i zawierającą jakąś praktyczną regułę życiową. Zdaniem obojga badaczy, przysłowia mają charakter prawd ogólnych, lecz nie uniwersalnych, istnieją „same dla siebie”, czasami nawet bywają sprzeczne. Przysłowia są, zdaniem uczonych, pewnym wyznacznikiem danej epoki, a także odzwierciedlają poglądy określonego społeczeństwa lub grupy społecznej.

¹² *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969, s. VII–VIII.

¹³ F. Montreynaud, A. Pierron, F. Suzzoni, *Dictionnaire de proverbes et dictons*, Paris 1960, s. X–XII.

¹⁴ Patrz H. u. A. Beyer, *Sprichwörterlexikon*, Leipzig 1987, s. 6.

Zdaniem obojga językoznawców, nie należy także rozpatrywać przysłów w kategoriach filozoficznych.

„Sprichwörter sind [...] Erfahrungssätze von zwar verallgemeinertem, aber keinesfalls allgemeingültigem Charakter. [...] Jedes Sprichwort steht im Grunde für sich allein, oft im Widerspruch zu anderen [...]”¹⁵.

Francuski paremiolog i semantyk, A. Rey, za ważną cechę przysłowia uważa jego oryginalną składnię, częstość użycia, a także, występujący najczęściej, charakter metaforyczny. „Les proverbes sont avant tout des unités sémio – culturelles caractérisées par un contenu dont la substance et la forme sont pertinentes [...]”¹⁶.

Inny francuski paremiolog, J. Pineaux, podkreśla „dogmatyczny” i „prestiżowy” charakter przysłowia, przekaz za jego pośrednictwem doświadczenia życiowego, oraz walor artystyczny wykorzystywany przy formułowaniu myśli. „Le proverbe est une formule nettement frappée, de forme généralement métaphorique, par laquelle la sagesse populaire exprime son expérience de la vie, [...] offre un conseil de sagesse pratique”¹⁷. Autor ten także podkreśla metaforyczność przekazu przysłowia. „Il a bien un sens assez clair si on le dépouille de sa forme métaphorique, mais il demande un effort de réflexion auquel on se dérobe souvent”¹⁸.

Lingwista zauważa także, że „dzisiejsze” przysłowie nie posiada już tak wielu jak niegdyś wariantów składniowych, zaś ich ogólna liczba też znacznie zmalała. Cechą nadrzędną jest ciągła aktualność reguł życiowego doświadczenia, zawartych w przysłowiach.

Na jeszcze inne cechy przysłowia zwraca uwagę, cytowany już wcześniej, P. Crépeau. Są to: struktura analogiczna oraz podwójny sens. Badacz zwraca również uwagę, że przysłowie spełnia trzy, także już wymienione, kryteria jednocześnie: posiada charakter rytmiczny, jest „nośnikiem” normy społecznej i odznacza się charakterem metaforycznym.

Przysłowie charakteryzuje się, według uczonego, „podwójną symetrią” – formy i sensu, posiada strukturę analogiczną oraz dwa poziomy znaczeniowe, gdzie treść pierwszego poziomu staje się treścią drugiego.

Le proverbe est essentiellement un énoncé de structure analogique: c'est l'analogie qui constitue le mécanisme par lequel le contenu du premier niveau de signification devient l'expression du second niveau de signification. L'analogie proverbiale peut être explicite ou implicite [...]. Le proverbe ne fait de sens que dans sa double articulation au plan des associations et au plan de l'étendue¹⁹.

¹⁵ Tamże, s. 18.

¹⁶ A. Rey, *Le lexique – images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*, Paris 1977, s. 198.

¹⁷ Pineaux J., *Proverbes et dictons français*, Paris 1958, s. 6.

¹⁸ Tamże, s. 111.

¹⁹ Patrz P. Crépeau, *op. cit.*, s. 295, 297.

Dla kanadyjskiego językoznawcy, również funkcja normatywna jest jedną z najważniejszych cech przysłowia.

Reasumując rozważania P. Crépeau, przytoczmy jego ostateczną definicję przysłowia: „Le proverbe est une sentence normative de structure analogique. [...] Il est un énoncé autonome ayant ses lois propres, intercalé dans la chaîne parlée, sans articulation syntagmatique au reste du discours. [...] Il exprime, explicitement ou implicitement, une norme idéale de comportement”²⁰.

Jeszcze inną cechę przysłowia dostrzegają dwaj paremiolodzy francuscy – G. Kleiber, cytowany wcześniej, oraz J.-M. Gouvard. G. Kleiber stwierdza, że przysłowie ma charakter denominatywny.

„Le proverbe [...] dénomine une situation (ou un état de choses) générique d'un type particulier”²¹. Uczony precyzuje następnie warunki konieczne do zaistnienia denominacji.

Pour qu'il y ait réelle dénomination, la fixité de la forme [...] doit s'accompagner de la fixité référentielle et, comme dans le cas du proverbe, le référent dénommé n'est pas une occurrence spatio – temporellement déterminée, cela signifie que le proverbe doit être relié conventionnellement à une entité générale, dont la description ou représentation constitue son sens [...] qu'il doit faire partie du code linguistique commun. Or, telle est bien la situation des proverbes: à leur forme rigide s'associe une signification fixe, valide pour tout locuteur²².

Naszym jednak zdaniem, istnieją też inne niż przysłowie formy przysłowiowe sensu stricto, zrozumiałe dla każdego odbiorcy, np. maksyma, aforyzm, czy powiedzenie.

Francuski paremiolog dostrzega jednak, że przysłowie wyraża prawdę ogólną, przyjmowaną *a priori*, nie zaś uniwersalną, co stanowi unikalną cechę przysłowia. „Les proverbes [...] présentent ainsi le caractère gnomique (ou nomique) [...] des phrases génériques. [...] La caractéristique des phrases génériques est ainsi d'exprimer une relation devenue indépendante en quelque sorte des situations particulières [...]”²³. W dalszej części swoich rozważań, autor kładzie nacisk na dedukcyjny charakter „prawdy domyślnej”, uwydatniając dydaktyczny charakter przysłowia.

„Les proverbes ont uniquement le statut de vérités par défaut. [...] Ils ont, ensuite, les vertus inférentielles des phrases génériques en autorisant des déductions par défaut sur les situations passées, présentes, futures et contrefactuelles”²⁴.

²⁰ Tamże, s. 303.

²¹ Patrz G. Kleiber, *op. cit.*, s. 208.

²² Tamże, s. 211.

²³ Tamże, s. 217.

²⁴ Tamże, s. 218–219.

Do powyższych wniosków dochodzi również inny francuski językoznawca, J.-M. Gouvard, zwracając uwagę na zawartą w przysłowiu „mądrość narodu.” „Compte tenu de son caractère de vérité générale, le proverbe ne reçoit pas d'énonciation événementielle et ne peut pas donc être inséré dans une dimension temporelle”²⁵. Badacz stwierdza także, że przysłowia nie są zjawiskami występującymi w jednolitej postaci, lecz występują w pewnych podgrupach, mając jednak inną wspólną cechę – charakter argumentacyjny, będąc także wyrażeniem „z efektem echa”.

Dans le cadre de la théorie de la pertinence, les proverbes font partie d'une classe très générale, celle des énoncés échoïques [...]. Un énoncé est appelé *échoïque* lorsqu'il reçoit une *interprétation échoïque*, c.-à.-d. une interprétation qui doit sa pertinence au fait que le locuteur se fait à sa façon l'écho des propos ou des pensées d'autrui afin de communiquer une pensée qui lui est propre”²⁶.

Zdaniem specjalisty, przysłowie stanowi swoisty odsyłacz do wiedzy o codziennych życiowych sytuacjach. „Le proverbe renvoie donc à un savoir stéréotypique sur les situations humaines. [...] Ce savoir stéréotypique implique également que les situations humaines, par elles – mêmes, sont typiques, puisqu'il est possible de posséder sur elles un tel savoir”²⁷.

Autor niniejszego artykułu nie jest jednak całkowicie przekonany o tym, że „efekt echa” jest typowy tylko dla przysłów. Warto nadmienić, że inne wyrażenia przysłowiowe też odwołują się do *stricto* encyklopedycznej wiedzy, niezbędnej do ich zrozumienia, np. w polskim powiedzeniu *Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu*.

Zanim zakończymy nasze rozważania dotyczące próby zdefiniowania przedmiotu naszej analizy – przysłowia, zobaczymy jeszcze pokrótce, jakie cechy przypisuje im kolejny francuski językoznawca – F. Rodegem.

Wyróżnił on trzy prawa:

- symetryczności,
- skojarzeń analogicznych oraz
- normatywnie.

Czym się one charakteryzują?

La loi de condensation symétrique concerne la structure morphologique du message sentencieux. Ses exigences portent sur *le nombre réduit des éléments* (minimum deux: „Noblesse oblige”) et *le binarisme* des traits prosodiques (phonétiques, phonologiques, lexicaux, grammaticaux) assurant le rythme d'une formulation stéréotypée. La concision et la symétrie donnent à l'énoncé son *caractère lapidaire*. [...] La loi d'association analogique ou loi de transposition, concerne le contenu sémantique textuel ou infra – textuel du message sentencieux. Le fait exprimé constitue une équation qui peut être mise en parallèle avec la situation du

²⁵ J.-M. Gouvard, *Les formes proverbiales*, „Langue française” 1996, n° 110, s. 50–52.

²⁶ Tamże, s. 55–59.

²⁷ Tamże, s. 60, 62.

destinataire. [...] La loi de normalisation concerne le contenu extra – textuel ou sous – jacent du message. Ses exigences portent sur l'évocation d'une *norme de caractère parénétique*²⁸.

Naszym zdaniem przynajmniej dwa z wymienionych praw są *nicco* dyskusyjne. Po pierwsze, nie wszystkie przysłowia mają ową binarną, rytmiczną (rymowaną) i zwięzłą budowę, np. *Eine Fliege setzt sich auch dem König auf die Nase*. Po drugie, o czym będzie jeszcze mowa później, normatywny charakter przysłowia „dryfuje” często w stronę wniosku, choć przedstawionego w sposób metaforyczny, gdzie pojęcie normy (rozumianej tylko jako wzór i nakaz postępowania) zaczyna być trudne do zdefiniowania według jednoznacznych kryteriów.

Podsumowując tę część artykułu, autor chciałby podkreślić, że powyższe rozważania stanowią tylko pewną próbę ścisłego opisania niewątpliwie złożonego zjawiska językowego – przysłowia, podyktowaną chęcią stworzenia, poprzez komasację wspólnych cech teorii dotyczących przysłowia u różnych paremiologów, jego rzeczowej i nie budzącej wątpliwości definicji.

Do naszych dalszych przemyśleń, zawartych w niniejszym opracowaniu, spróbujmy więc przyjąć następującą definicję przysłowia: przysłowie to stosunkowo krótkie i autonomiczne wyrażenie o charakterze normatywno-dydaktycznym, którego przesłanie, zrozumiałe dla każdego członka danej społeczności i odwołujące się do sytuacji analogicznej do zaistniałej w danym momencie, jest przekazane w sposób metaforyczny.

Postarajmy się z kolei skupić na owym charakterze normatywnym przysłowia, autorzy zaś, z których doświadczeń skorzystamy, to, wspomniany już, P. Crépeau, a także F. Rodegem i M. Ossowska.

Zdaniem pierwszego autora, przysłowia stanowią obraz systemu norm funkcjonującego w danym społeczeństwie.

„Le corpus des proverbes [...] constitue une sorte de manuel du savoir – faire fondé sur le système des valeurs de la collectivité. [...] Les normes conscientes d'une société sont en général affectées d'un indice de relativité qui permet en quelque sorte d'en mesurer l'intensité”²⁹.

P. Crépeau wyróżnia następujące typy norm:

- uniwersalne (les *normes universelles*),
- szczególne (les *normes spécifiques*),
- alternatywne (les *normes optionnelles*).

Spróbujmy teraz opisać pokrótce każdy z typów norm.

Normy uniwersalne, zdaniem badacza, odnoszą się do wszystkich członków danej społeczności. „Cette terminologie ne s'applique qu'à une société particulière et qu'elle n'a aucune signification interculturelle: telle norme de

²⁸ F. Rodegem, *La parole proverbiale. Richesse du proverbe. Typologie et fonctions*, Lille 1984, s. 128.

²⁹ Patrz P. Crépeau, *op. cit.*, s. 299–301.

conduite universelle pour une société peut être totalement absente du contenu normatif d'une autre culture"³⁰.

Normy szczególne, odnoszą się z kolei do niektórych grup społecznych, których członkowie cieszą się dużym uznaniem. „Les normes spécifiques [...] concernent surtout les activités professionnelles [...]. La plus grande partie de ces normes visent les conduites qui concernent l'utilisation et la maîtrise de l'environnement naturel"³¹.

Normy alternatywne, w świetle wniosków uczonego, dotyczą tylko niektórych, poszczególnych członków danej społeczności.

Les normes optionnelles [...] régissent les rôles indépendants de la structure sociale. [...] L'individu est libre d'assumer ce rôle ou non; mais une fois qu'il l'a assumé, son comportement doit se conformer aux règles [...]. La plus grande part des normes optionnelles régissent les loisirs ou les entreprises libres³².

Kanadyjski paremiolog rozróżnia też normy pod względem ich stanowczości i kategoryczności, a są to:

- normy o charakterze rozkazu (les *normes impératives*),
- normy o charakterze wytycznej (les *normes directives*),
- normy o charakterze wskazówki (les *normes indicatives*).

Zdaniem uczonego, norma ma charakter rozkazu, gdy narzuca pewne zachowanie, albo stanowi zakaz, norma o charakterze wytycznej „podpowiada” tylko dany sposób postępowania, zaś norma o charakterze wskazówki, rzadko podawana wprost, ukazująca pewien fakt, służy jako przykład pozytywny lub negatywny.

Tytułem podsumowania, dodajmy jeszcze tylko, że zdaniem powyższego językoznawcy normy zawarte w przysłowiach mogą być przekazane w sposób pośredni lub bezpośredni, często trzeba je więc wydobyć ze znaczenia wyrażenia lub kontekstu sytuacyjnego.

Zapoznajmy się teraz z systemem norm, który zaproponował francuski językoznawca, F. Rodegem. Podkreśla on rolę społeczną przysłówia, będącego pewnego rodzaju argumentem, opierającym się właśnie na normach.

La norme se définit comme règle élémentaire, précepte principe servant de loi. [...] Dans toutes les sociétés, les hommes se sont toujours imposé des règles, si élémentaires qu'elles aient pu être. [...] L'assentiment unanime du groupe fonde la légitimité de la norme et lui donne son caractère obligatoire. Son efficacité est assurée par des sanctions réprimant les infractions nuisibles à l'harmonie sociale³³.

³⁰ Tamże, s. 300.

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 300.

³³ F. Rodegem, *op. cit.*, s. 124.

Autor podkreśla, że występujące w przysłowiach normy nie są wyrażone bezpośrednio, ale w podtekście.

Wyróżnia on następujące rodzaje norm:

- stwierdzenie (*un constat*),
- ostrzeżenie (*un avertissement*),
- ośmieszenie (*une dénonciation satirique*),
- rada (*un conseil*),
- preferencja (*la préférentielle*),
- odradzenie (*la dissuasion*),
- zobowiązanie (*les obligations*),
- obrona (*les défenses*).

Paremiolog wyróżnia jeszcze inne typy norm:

- normy o ogólnym zastosowaniu (*les normes générales*),
- normy o szczególnym zastosowaniu (*les normes spécifiques*),
- normy o ograniczonym zastosowaniu (*les normes restreintes*).

Można zauważyć, że przedstawiona typologia podobna jest do tej zaprezentowanej przez P. Crépeau.

Przejdźmy do klasyfikacji norm moralnych opracowanych przez M. Ossowską. Badaczka stwierdza, że wyodrębnianie i respektowanie norm jest zjawiskiem dość charakterystycznym w życiu ludzkim.

„Postawa oceniająca jest u człowieka znacznie bardziej powszechna, niż się zazwyczaj uważa. [...] Jak oceny w ogóle, tak i oceny moralne przenikają całe nasze życie. [...] Każdy czyn może stać się przedmiotem oceny moralnej”³⁴.

Autorka stwierdza również, że normy moralne są wytworem danej kultury, zaś warunkiem koniecznym do ich istnienia jest obecność jakichś dóbr, których należy strzec.

M. Ossowska klasyfikuje normy następująco:

- normy moralne w obronie naszego biologicznego istnienia,
- normy moralne w obronie godności,
- normy moralne w obronie niezależności,
- normy moralne w obronie prywatności,
- normy moralne służące potrzebie zaufania,
- normy moralne strzegące sprawiedliwości,
- normy moralne wobec konfliktów społecznych,
- normy moralne w obronie pokojowego współżycia,
- normy moralne mające na celu organizowanie życia zbiorowego,
- normy dotyczące cnót osobistych,
- normy moralne dotyczące cnót praktycznych,
- normy moralne dotyczące norm.

³⁴ M. Ossowska, *Normy moralne – próba systematyzacji*, Warszawa 1985, s. 13–14.

Na zakończenie swoich rozważań co do systemu norm w życiu ludzkim, M. Ossowska konkluduje: „Jest to jakaś zasada konsekwencji w ocenianiu [...]”³⁵.

Zajmijmy się następnie, celem prezentacji złożoności analizowanego zjawiska, socjolingwistycznym aspektem przysłowia.

Wiele językoznawczych prac badawczych z tej dziedziny pojawia się już przed pierwszą wojną światową, zaś ich liczba znacznie wzrasta po drugiej wojnie światowej, szczególnie w latach sześćdziesiątych. Pionierami socjolingwistyki byli W. D. Whitney, F. de Saussure, a także A. Meillet, o którym inny, powojenny już, językoznawca A. Sommerfelt pisze tak: „One of these Frenchmen, Antoine Meillet, may be regarded as a pioneer of the study of the relation of language to society”³⁶.

Spośród niektórych innych powojennych badaczy, warto też wspomnieć takich specjalistów, amerykańskich i europejskich, jak: E. Sapir, B. Whorf, F. Boas, J. L. Fischer, J. A. Fishman, W. M. Żyrmunskij, R. Große, P. Polenz i wielu innych.

Zapoznajmy się z ogólnymi założeniami badań niektórych z wymienionych osób, jednoznacznie podkreślających społeczny charakter języka.

E. Sapir pisze: „Language is a great force of socialization, probably the greatest that exists”³⁷.

B. Whorf uważa, że językowy obraz świata zależy od tego, w jaki sposób język kategoryzuje zachodzące zdarzenia. „Languages differ not only in how they break down nature into the elements to put into those statements”³⁸.

Wspominany już wcześniej A. Sommerfelt stwierdza:

The problem is now: to definite relations exist between the total model of morphology of a language and the total model of the structure of the society which uses this language, or can models of certain morphological elements be demonstrated to correspond to models of certain parts of the social structure³⁹.

Przedmiot swoich badań podobnie definiuje J. L. Fischer: „The term *sociolinguistics* is most often applied to studies of linguistic variation within a single society and culture in response to differences in situation speaker – listner relations, social class etc.”⁴⁰

³⁵ Patrz M. Ossowska, *op. cit.*, s. 228.

³⁶ A. Sommerfelt, *Language, society and culture*, [w:] *Diachronic and synchronic aspects of language* (selected articles), The Hague 1962, s. 89.

³⁷ Tamże, s. 90.

³⁸ B. Whorf, *Time, space and language*, [w:] L. Thompson, *Culture in crisis, a study of the Hopi Indians*, Chicago 1950, s. 153–154.

³⁹ W. Bright, *The dimensions of sociolinguistics*, [w:] *Sociolinguistics*, The Hague–Paris 1966, s. 11.

⁴⁰ J. L. Fischer, *Syntax and social structure: Truk and Ponape*, [w:] *Sociolinguistics*, The Hague–Paris 1966, s. 168.

Francuski językoznawca, B. Pottier, skupia się z kolei bardziej na etnograficzno-antropologicznym aspekcie socjolingwistyki.

„Langue et culture, linguistique anthropologique, sociolinguistique, langue, pensée et réalité, sont autant de formulations exprimant les relations entre les langues et les cultures, au sens le plus large du terme. L'ethnolinguistique sera l'étude du message linguistique en liaison avec l'ensembles des circonstances de la communication”⁴¹.

Wspomniany badacz proponuje podział badań na następujące ogólne zakresy:

- język i wizja świata,
- rozważania o mowie i językach,
- język i komunikacja.

W. Kaniuka⁴² przytacza siedem kręgów tematycznych wyróżnionych w pracy zbiorowej *The sociology of language* (Mouton, 1968), której redaktorem był, wspomniany wcześniej, J. A. Fishman. Są one następujące:

- perspektywy socjologii języka,
- język w małych grupach wzajemnie na siebie oddziałujących,
- język w warstwach i sektorach społecznych,
- językowe odzwierciedlenie organizacji społeczno-kulturowej,
- multilingwizm,
- normy i zmiany językowe,
- konteksty społeczne i konsekwencje planowania językowego.

Wielu polskich językoznawców także poświęca w swoich pracach sporo uwagi zagadnieniom socjolingwistycznym. Niektórzy to: T. Milewski, W. Doroszewski, S. Stopa i L. Zabrocki.

Wspominany już W. Kaniuka pisze także: „Już od dawna przypuszczano, że o rozwoju języka decydują obok praw immanentnych prawa pozajęzykowe, które determinowane są przez strukturę społeczną. Nie zdołano jednak dokładniej określić występujących tu współzależności”⁴³.

L. Zabrocki koncentruje się na badaniach wspólnoty komunikatywnej. Oto więc ogólne wnioski, do jakich powyższy uczony dochodzi:

Wspólnota komunikatywna, jej powstanie i rozwój, stanowią, naszym zdaniem, podstawową siłę napędową do powstawania i rozwoju odpowiednich środków komunikatywnych. Podobnie ma się rzecz przy zanikaniu gwar czy języków. [...] Właściwa wspólnota komunikatywna powstaje jednakże dopiero wtedy, gdy ta potrzeba komunikowania sobie różnych rzeczy jest konkretnie realizowana. Do konkretnego porozumiewania się służyć musi konkretny środek komunikatywny⁴⁴.

⁴¹ B. Pottier, *Le domaine de l'ethnolinguistique*, „Langages” 1970, n° 19, s. 3.

⁴² W. Kaniuka, *Socjolingwistyczna analiza wybranych struktur idiomatycznych języka niemieckiego i polskiego w aspekcie teorii przekładu i dydaktyki języków obcych – studium konfrontatywne*, Łódź 1975, s. 12.

⁴³ Tamże, s. 13.

⁴⁴ L. Zabrocki, *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1983, s. 11, 13.

Jeszcze inny polski badacz – lingwistyk kultury, J. Anusiewicz, tak oto postrzega związki języka i kultury:

Językowy obraz świata, prezentujący określone ujęcie rzeczywistości, tworzone przez wieki, odzwierciedla materialne i duchowe doświadczenie narodu posługującego się danym językiem i dlatego może być dla tego narodu swoiste [...]. Od używanego w danej kulturze języka (lub języków) zależy bowiem nie tylko świat wewnętrznych przeżyć człowieka, normy moralne i etyczne czy sposób zachowania się i postępowania, ale również struktury, poprzez które postrzegane są: czas, ilość, jakość i inne fizyczne właściwości rzeczywistości materialnej [...] i niematerialnej [...]⁴⁵.

Aby podsumować zarys problematyki badań socjolingwistycznych, warto ponownie przytoczyć opinię polskiego językoznawcy, W. Kaniuki:

Reasumując dotychczasowe rozważania można krótko powiedzieć, że socjolingwistyka bada zależności zachodzące między językiem a wspólnotą językową i odwrotnie, a następnie stawia sobie za cel wypracowanie takiego algorytmu, który sprecyzowałby pod względem ilościowym i jakościowym efektywność oddziaływania zjawisk pozajęzykowych na zjawiska językowe i vice versa⁴⁶.

Przed przejściem do przykładu próby praktycznej analizy konfrontatywnej, spróbujmy jeszcze ogólnie zapoznać się z metodologią tego rodzaju badań.

Analiza konfrontatywna jest metodą językoznawczą polegającą na porównaniu języka wyjściowego oraz docelowego, dzięki czemu można określić podobieństwa, różnice oraz cechy wspólne tych języków. Najczęściej jest to analiza synchroniczna, bez uwzględnienia wzajemnego ich pokrewieństwa. Należy zwrócić uwagę, że dość często można również także spotkać określenie analiza kontrastywna, jednak w rzeczywistości różnica w stosunku do analizy konfrontatywnej jest niewielka.

Wspominany już L. Zabrocki tak oto rozróżnia oba typy analizy:

Studia kontrastywne rozwinęły się w latach sześćdziesiątych. Najlichniesze prace powstały w Ameryce, tam też zajęto się szerzej podstawami teoretycznymi i użytecznością samych studiów kontrastywnych. [...] Studia kontrastywne rozwinęły się z potrzeb czysto praktycznych. Chodziło o tego rodzaju układ materiału nauczania języka obcego, by uwzględniał w sposób specjalny te elementy, które nie zachodzą w języku ojczystym. [...] Językoznawstwo konfrontatywne ma przede wszystkim na celu wyczerpujący, porównawczy opis poszczególnych języków, dążąc do ustalenia ich konfrontatywnego statusu. Różni się więc ono w swych celach w stosunku do językoznawstwa typologicznego, które zajmuje się na podstawie cech wspólnych klasyfikacji języków. W opisie konfrontatywnym znajdują się także elementy negatywne, to znaczy takie, których dany język nie posiada⁴⁷.

⁴⁵ J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1994, s. 8, 46.

⁴⁶ Patrz W. Kaniuka, *op. cit.*, s. 26.

⁴⁷ Patrz L. Zabrocki, *op. cit.*, s. 271, 276, 278.

Aby zakończyć krótkie przedstawienie powyższego zagadnienia, warto jeszcze przytoczyć wyjątki z pracy, której autorem jest inny z najbardziej znanych komparatystów polskich – J. Fisiak.

Comparative studies in linguistics have a long history. Linguists have compared e.g. various stages of the development of one language or different but related languages at a certain stage of development. [...] It may be said, thus, that contrastive and typological studies belong to one branch of linguistics, i.e. Synchronic Comparative Linguistics. Contrastive studies can be roughly defined as the systematic study of two or more languages, specifying all the differences and similarities holding between those languages in all the language components. [...] Theoretical CS give an exhaustive account of the differences and similarities between two or more languages, provide an adequate model for their comparison, determine how and which elements are comparable, thus defining such notions as congruence, equivalence, correspondence, etc. In other words theoretical CS are language independent. They do not investigate how a given category present in language A is represented in language B. Instead they look for the realization of a universal category X in both A and B⁴⁸.

Zdaniem autora niniejszego opracowania, stosunkowo niewielu językoznawców podejmuje próbę analizy konfrontatywnej dwóch języków, nie wspominając już o większej ich liczbie. Ta dziedzina badań lingwistycznych ciągle się jednak rozwija i z pewnością zasługuje na rozpropagowanie oraz szersze zainteresowanie.

Na zakończenie rozważań zawartych w niniejszym artykule, przedstawimy ogólne wyniki analizy porównawczej korpusu⁴⁹, składającego się ze stu przykładów przysłów francuskich⁵⁰, stu niemieckich⁵¹ oraz stu polskich⁵², z których każdy zawiera co najmniej jedną nazwę zwierzęcia.

Wyniki analizy wykazały, że gatunkami najczęściej występującymi w przysłowiaach są *kot* i *pies*, zaś „statystyczne zwierzę przysłowiowe” należy najczęściej do kategorii *ssaki*, będąc albo zwierzęciem domowym (*koń*, *kot*, *krowa*, *kura*, *pies*, *świnia*, *wół*), albo zwierzęciem dzikim (*lis*, *mysz*, *niedźwiedź*, *wilk*).

⁴⁸ J. Fisiak, M. Lipińska-Grzegorek, T. Zabrocki, *An Introductory English-Polish contrastive grammar*, Warszawa 1978, s. 9, 11.

⁴⁹ Pełne dane dot. przeprowadzonej analizy dostępne są w pozycji P. Zakrzewski, *Animaux dans les proverbes français, allemands et polonais*, Łódź 2000.

⁵⁰ Przykłady pochodzą z: *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, M. Miloux, Larousse; Paris 1960; *Dictionnaire de proverbes et dictons*, F. Montreynaud, A. Pierron, F. Suzzoni, Le Robert, Paris 1960.

⁵¹ Przykłady pochodzą z pozycji *Sprichwörterlexikon*, H. u. A. Beyer, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1987.

⁵² Przykłady pochodzą z pozycji J. St. Bystron, *Przysłowia polskie*, Kraków 1933; J. Krzyżanowski, *Dwie nowe centurie przysłów polskich. Mądrej głowie dość dwie słowie*, Warszawa 1960; J. Krzyżanowski, *Trzy centurie przysłów polskich. Mądrej głowie dość dwie słowie*, Warszawa 1958, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969; J. Krzyżanowski, *Szkice folklorystyczne*, cz. III, Kraków 1980.

Tylko ok. 1/3 przykładów zawiera parę zwierząt, gdzie najczęściej oba z nich (w ponad połowie par) należą do kategorii zwierzęta dzikie.

Autor podjął również próbę wyjaśnienia i rozróżnienia celów użycia owych par zwierząt.

Chociaż różnice w częstotliwości użycia nie są zbyt wielkie, najczęstszym powodem jest jednak chęć podkreślenia istnienia dla każdego jego określonego losu oraz podkreślenia zróżnicowania losów poszczególnych jednostek.

Co do składni analizowanych przysłów, można stwierdzić, że w zasadzie mniej więcej połowa przykładów stanowi zdanie proste, połowa – zdanie złożone. Przysłowia korpusu będące zdaniami prostymi mają więc zabarwienie neutralne oraz są najczęściej typu oznajmującego, rzadko rozkazującego, a także stanowią najczęściej zdania czasownikowe w stronie czynnej, raczej typu twierdzącego, niż przeczącego.

Gdy przykład stanowi natomiast zdanie złożone, zawiera ono najczęściej tylko dwa zdania składowe, z których drugie jest dużo częściej zdaniem podrzędnym względnym, w odniesieniu do zdań typu okolicznikowego, jak też obu zdań składowych pozostających w stosunku współrzędnym.

Pod względem metryki, analizowane przysłowie zawiera przeciętnie od 11 do 15 sylab, składając się w większości przypadków z 2 części oraz nie posiadając najczęściej rymu.

Analiza przysłów korpusu wykazała także (z jednym wyjątkiem) całkowity brak archaicznych form wyrazów.

Przejdźmy teraz do analizy normatywnej korpusu, posługując się typologiami, których twórcami są, wymienieni wcześniej, P. Crépeau, F. Rodegem i M. Ossowska.

Zbadane więc przysłowia najczęściej zawierają przesłanie dotyczące norm moralnych w obronie godności oraz norm moralnych strzegących sprawiedliwości. Ponadto, normy te mają na ogół charakter rozkazu dodatkowego lub wskazówki ogólnej, wyrażając w większości przypadków bądź radę, bądź ostrzeżenie.

Spróbujmy jeszcze dokonać próby syntezy obrazu społeczeństw, wyrażonego poprzez analizowane przysłowia danej narodowości, a także wizji otaczającego świata.

Można stwierdzić, że społeczeństwa francuskie, niemieckie i polskie różnią się od siebie tak niewiele, że ich ogólny obraz jesteśmy w stanie scharakteryzować łącznie.

Powyższe społeczeństwa „używają” przysłów jako narzędzia do przekazywania następnym pokoleniom własnej wiedzy życiowej, najczęściej w formie ostrzeżenia lub rady, często przy pomocy porównania dwóch różnych zachowań, dla lepszego zobrazowania. Najczęściej kładzie się nacisk na aspekty ludzkiej egzystencji, podkreślając także fakt zróżnicowania ludzkich charakterów. Z analizy wybranych do korpusu przysłów możemy wywnioskować, że wartościami, do których członkowie wspomnianych społeczeństw

przywiązują największą wagę to godność, niepodległość (niezależność) oraz sprawiedliwość. Co do najczęściej występujących w badanych przykładach norm, są to normy moralne mające na celu organizowanie życia zbiorowego, normy moralne dotyczące cnót praktycznych, a także normy dotyczące cnót osobistych.

Co do obrazu otaczającego świata, także i tutaj różnice pomiędzy poszczególnymi społeczeństwami są niewielkie, a przez to pomijalne. Ten „świat z przysłów” jest więc zhierarchizowany, każdy posiada określone miejsce, rolę społeczną oraz przeznaczenie, które są silnie zróżnicowane, jednak niezmiennie dla każdej jednostki ludzkiej. Warto też jednak dodać, że przekazywana w przysłowia „mądrość społeczna” stanowi system wartości mocno zróżnicowany z jednej strony, zaś mocno subiektywny i względny z drugiej strony.

W powyższym artykule staraliśmy się zająć problematyką przysłowia w językowo-socjolingwistycznym aspekcie konfrontatywnym. Najpierw, próbowaliśmy zdefiniować przysłowie według ścisłych kryteriów, a także określić jego główne cechy. Później zasygnalizowaliśmy zręby założeń i metod badań konfrontatywnych, by przejść następnie do syntetycznego omówienia wybranych zagadnień ze współczesnych teorii lingwistyki kultury. Kończącą część rozważań stanowi próba analizy konfrontatywnej korpusu zawierającego po sto wyselekcjonowanych przykładów przysłów z każdego badanego języka, gdzie każdy przykład zawiera co najmniej jedną nazwę zwierzęcia.

Kończąc, autor chciałby podkreślić, że zaprezentowana powyżej próba analizy jednego ze zjawisk językowych – przysłowia – jest z pewnością jedną z wielu koncepcji systematyzacji oraz badań problematyki paremiologicznej.

Paweł Zakrzewski

DEFINITION OF PROVERB IN SELECTED FRENCH, GERMAN AND POLISH PAPERS AND AN ATTEMPT OF CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE ISSUE

In the paper *Definition of proverb in selected French, German and Polish papers and an attempt of contrastive analysis of the issue*, there is an attempt of creating a concise and clear definition of proverb, by comparing the definitions of different authors. Thus, proverb is a short and autonomous expression, with normative and didactic message, transferred metaphorically. In addition, the paper describes briefly the current results of sociolinguistic research, studying the relations between languages and language communities, as well as analysing similarities and differences between languages. Moreover, there are presented some results of a practical comparative analysis of a collection of French, German and Polish proverbs. It is shown that *dog* and *cat* are the most frequent animals in analysed examples, and that the “statistical proverb animal” is a *mammal*. As far as their normative message is concerned, they concern generally the norms defending dignity and justice. Finally, it is concluded that there are practically no differences in treating the issue between the French, German and Polish societies.